

# САМО УТЕШЕНИЕ ЛИ Е „УТЕШЕНИЕ КЪМ ПОЛИБИЙ“ ОТ СЕНЕКА? КОМЕНТАР ВЪРХУ ЖАНРОВАТА ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА ТЕКСТА

Александра Димитрова

---

## IS SENECA'S 'OF CONSOLATION TO POLYBIUS' JUST A CONSOLATION? COMMENTS ON THE GENRE CLASSIFICATION OF THE TEXT

*Alexandra Dimitrova*

**Abstract:** Im vorliegenden Artikel wird das Thema von der genauen Genrezugehörigkeit der Senecas „*Consolatio ad Polybium*“ problematisiert. Anlass für die Untersuchung ist der Umstand, dass in dieser Senecas Schrift der Römische Kaiser Claudius äußerst gelobt wird. Manche Leser sehen darin einen Versuch des Autors die Kaiserliche Gnade wiederzuerreichen und sogar Schmeichelei. Die Autorin dieses Artikels vertretet die Meinung, dass der große Anteil solcher lobenden Ausdrücke auf die Verwandtschaft dieser Senecas Schrift mit der Lobrede und mit dem Fürstenspiegel zurückzuführen ist. Diese Verwandtschaft bestätigt sich durch zahlreiche Parallele zwischen „*Consolatio ad Polybium*“ und „*De clementia*“. Die Untersuchung hat den Zweck zu beweisen, dass „*Consolatio ad Polybium*“ kein reiner Vertreter des Genre *Consolatio* ist, sondern gewisse Züge mit dem Genre Fürstenspiegel gemein hat.

### Въведение

„Утешение към Полибий“, наред с „Откъвяването на божествения Клавдий“, се числи към по-спорните произведения на Луций Аней Сенека Философ (4–65 г.). Обстоятелствата около написването му са следните: през 41 г. писателят е обвинен в прелюбодеяние с племенницата на император Клавдий (4–54 г.) Ливия. Делото се гледа пред сената, а Сенека е застрашен от смъртно наказание. Благодарение на застъпничеството на принцепса, а и заради липсата

на достатъчно доказателства, философът не е екзекутиран. Съгласно присъдата, която получава, той заминава в изгнание на остров Корсика. Докато пребивава там, Сенека научава, че императорският приближен, секретар и отговорник за кореспонденцията на принцепса, освободеният роб Полибий, е загубил брат си. Философът изпраща съболезнователно писмо на императорския служител, което озаглавява „Утешение към Полибий“ („*Consolatio ad Polybium*”). На пръв поглед целта на произведението е под формата на утешение към преживелия тежка загуба Полибий, Сенека да припомни за себе си и за положението си на изгнаник в императорския двор и по този начин, като си възвърне благоразположението на принцепса, да се завърне от заточението си. Жанрът *consolatio* е част от античната литературна традиция (гръцка и римска) и обхваща произведения, написани по повод на нечие нещастие. Обикновено са издържани в добър реторически стил и съдържат поучителни за читателя примери (Kierdorf 2015). Самият Сенека е написал три произведения в този жанр: „Утешение към майка ми Хелвия”, коментираното тук „Утешение към Полибий” и „Утешение към Марция”. „*Consolatio ad Polybium*” формално отговаря на жанровите си характеристики – оформено като писмо, аргументирано излага стоическата гледна точка за отношението към смъртта и понасянето на житейските превратности. Сред тези разсъждения Сенека вплита и сериозно количество похвали към император Клавдий и към своя формален адресат Полибий. Именно характерът на тези похвали смушава мнозина от читателите на „*Consolatio ad Polybium*”. За да онагледим това възмущение, сме подбрали два по-експресивно формулирани цитата – един от академичната и един от художествената литература. Съзнаваме, че привеждането на цитат от неакадемично произведение не е обичайна практика при писането на научен текст. Все пак, смятаме за необходимо да приведем и такъв пример, тъй като художествената литература често изгражда образа на дадена историческа личност много по-ярко от академичната и влияе сериозно върху възприемането на тази личност и всичко създадено от нея.

Първият цитат, който привеждаме, принадлежи на Александър Балабанов (Балабанов s.d.). В него той споделя общите си впечатления от личността на Сенека, като без съмнение върху оценката

му сериозно влияние е оказал прочитът на произведенията „*Consolatio ad Polybium*” и „*De clementia*”:

„Философията на Сенека е практическа от рода на Цицероновата. Съчиненията му са пълни с мисли, обикновено из съчиненията на стоиците. Както личният живот на философа съвсем не съответствува на учението му поради самоуниженията, с които е бил изпълнен за добиване съвсем не философски облаги, така и стилът на писателя не отговаря на неговата постоянна възискателност – всеки във всичко да бъде прост и естествен. Моралистът Сенека, докато живееше сам охолно, спокойно гледаше как вилнеят Нерон и другите цезари; щом изпадна в немилост, прибягва до ласкателство, за да се настани пак.”

Вторият е от романа на Робърт Грейвс „*Божественният Клавдий и неговата съпруга Месалина*”, добил световна популярност през втората половина на XX век (Грейвс 1982):

„Ласкателството, на което бе способен този човек, беше просто отблъскващо. Когато година-две по-късно моят министър Полибий загуби един брат, когото много обичаше, Сенека, който едва познаваше Полибий, а за брат му изобщо не беше чувал, му изпрати от Корсика едно грижливо съчинено писмо, което в същото време бе уредил да се публикува в града под названието: „Утешение към Полибий”. Утешението бе написано като мил упрек към Полибий за това, че се е поддал на личната си скръб по брата си, докато аз, Цезар, живея и се радвам на добро здраве и непрестанно му оказвам своето царствено благоволение. (...) Единственото отражение, което този буламач даде върху ми, беше това, че успокои съвестта ми — не бях навредил никому, изпращайки го в изгнание — онеправдал бях само може би остров Корсика.”

От двата приведени цитата ясно си личи отношението на авторите към Сенека: философът е представен като човек, способен на крайно ласкателство в името на личната си изгода. Ние не смятаме тази оценка за справедлива или реалистична. Заблуждението на коментаторите се дължи на тяхното непълно вникване в посланието на “*Consolatio ad Polybium*” и на изолирането на съчинението от контекста на други произведения, отправящи политически препоръки

към властимащите. В следващите векове този тип произведения ще се обособят в собствен жанр – т.нар. *огледало на владетеля*. Характерна особеност на тези произведения е, че препоръките към владетеля имат формата на похвала, тъй като се смята за неуместно управляващият да бъде поучаван и наставляван. Смята се, че „оглеждайки се” в представените за налични негови добродетели, той ги придобива (Герджиков 2006: 186).

В рамките на настоящото изследване ще отделим по-малко внимание на общофилософските и *par excellence* съболезнователни места. Ще се концентрираме върху пасажите, съдържащи в по-завоалирана или по-открита форма адресирани към принцепса послания и ще се опитаме да докажем, че същността и предназначението на тези послания далеч надхвърля евентуалното „омилостивяване” на императора и последващото реабилитиране на заточения философ. Ще се опитаме с примери от други произведения да покажем, че този тип обръщения към първия човек в държавата следва да се схващат като част от традицията на жанра огледало на владетеля, чийто основоположник в римската литература е именно Сенека със своя трактат „*De clementia*” (Герджиков 2004). Една съпоставка на двете произведения показва ясно, че много от идеите, изложени подредено и целенасочено в „*De clementia*”, присъстват и в „*Consolatio ad Polybium*”.

### **Политическите послания на „Утешение към Полибий”**

Началото на „*Утешение към Полибий*” не е запазено. Не знаем точно с какви думи философът се е обърнал към високопоставения дворцов служител и по какъв начин е избрал да започне своето дълбоко премислено писмо.

Глава Първа започва с разсъждения за тленността и преходността на всичко съществуващо, за краткостта на човешкия живот, за смъртта като неотменим природен закон и други подобни размисли, съвсем подходящи за едно утешение по повод смъртта на близък (сравни със *Sen. Cons. Marc.*). В същото време тези разсъждения са много типични за стоиците в общ план и за Сенека в частност.

Във Втора глава за първи път и преднамерено бегло се засягат отношенията между Сенека и Клавдий. Разсъждавайки за безполезността на плача философът деликатно вмята:

„*Nam si quicquam tristitia profecturi sumus, non recuso quicquid lacrimarum fortunae meae superfuit tuae fundere; inveniam etiam-nunc per hos exhaustos iam fletibus domesticis oculos quod effluat, si modo id tibi futurum bono est*” (Sen. Cons. Polyb. II, 1).

По този начин той припомня за своето положение на изгнаник и подчертава колко сълзи е пролял от мъка по (принудително) напуснатия дом – сравни с текста на Овидий: “*ut via finita est et opus requieuit eundi, et poenae tellus est mihi tacta meae, nil nisi flere libet, nec nostro parciior imber lumine, de uerna quam nive manat aqua*” (Ovid. Trist. III, 2, 17–20).

Следва патетично обръщение към Съдбата (*Fortuna*), на която са придадени тирански черти: още в обръщението е наречена „*iniquissima omnium iudicio*” – „най-несправедлива по всеобща преценка” (Sen. Cons. Polyb. II, 2). Обръщението към Съдбата би могло да се интерпретира и като завоалирано обръщение към принципса, довчера благоразположен към изгнаника, а днес – лишен от неговото благоволение заради тираничен каприз: „*adhuc videbaris sinu eum hominem continuisset, qui munere tuo tantam venerationem receperat, (...) ecce eum dolorem illi, quem salvo Caesare accipere maximum poterat*” (Ibidem). Подобно четене обаче смятаме по-скоро за недоказуема спекулация с хиперинтерпретативен характер. Цитираният пасаж по-скоро представя с типичния за киническо-стоическата диатриба диалогизъм, безсмислеността на опитите да се спори със Съдбата. Освен това, с помпозната си реторизираност, тази „пледоария” би могла да прозвучи шеговито и ободряващо за адресата. Не на последно място, в нея Полибий бива многократно похвален. Във възходяща градация е представена неговата личностна завършеност, изразяваща се в недосегаемостта му по отношение на други атаки, с които Съдбата би могла да се опита да го уязви. На първо място, Полибий не би могъл да бъде засегнат, ако Съдбата го лиши от пари, защото той никога не е бил техен роб – „*numquam illi obnoxius futit*” (Sen. Cons. Polyb. II, 3) и дори сега, когато е в състояние да натрупа несметни богатства, той смята за своя най-голяма печалба презрението към тези богатства – „*nullum maiorem ex ea fructum quam contemptum eius petit*” (ibidem). Не може да бъде уязвен и ако загуби приятелите си, защото е толкова достоен

за привързаност („*tam amabilem esse*” – Sen. Cons. Polyb. II, 4), че много скоро на мястото на загубените, би спечелил нови. На това място Сенека прави важната за нас вметка, че „*от всички властимащи, които съм видял в императорския двор, той като че ли е единственият, чието приятелство освен полезно, бе най-вече приятно за всички.*” – „*unum enim hunc ex eis, quos in principali domo potentes vidi, cognovisse videor, quem omnibus amicum habere cum expediat, magis tamen etiam libet*” (Sen. Cons. Polyb. II, 5). Това уточнение е много важно от гледна точка на етиката на властта. Полибий се представя като *facilis* и *benignus* – достъпен за общуване и любезен, макар че разполага с голяма власт (Герджиков 2004, 18-19). Препраща и към поведението на принцепса. Доброто име (*bona opinio*) на Полибий е толкова непоклатимо, че дори Съдбата не е в състояние да го подкопае (Sen. Cons. Polyb. II, 5). Ако пък бъдеш лишен от доброто си здраве (*bonam valetudinem*), той отново ще остане практически незасегнат, защото „*неговият дух е тъй дълбоко вкоренен в науките, достойни за свободния човек (...), че се извисява над всяко телесно страдание.*” – „*animum eius liberalibus disciplinis (...) sic esse fundatum, ut supra omnis corporis dolores emineret*” (Ibidem). Чрез това натрупване на похвали, Сенека постепенно изгражда на Полибий образа на *sapiens* (мъдрецът). За да бъде изцяло завършен образът на Полибий като *sapiens* и за да получи този параграф подобаваща поанта, Сенека добавя, че дори и Съдбата да отнеме живота на неговия адресат, това не би имало значение (*Quantulum nocuisses!*), тъй като последният вече си е осигурил безсмъртие чрез литературните си произведения (Sen. Cons. Polyb. II, 6). Всичко изброено дотук очертава Полибий като твърде подобен на стоическия мъдрец. За да го уязви, тя е успяла да намери единственото му слабо място – обичта към брат му. Като му отнема този брат, тя отново се държи тиранично. Сенека характеризира нейната постъпка като *iniuria* (несправедливо оцетяване) в противовес на проявяваната преди *indulgentia* (милост) (Sen. Cons. Polyb. II, 7.). И двете понятия са ключови в римския политически речник (Герджиков 2004: 18–29). В характерния си стил Сенека разгръща още тази антитеза: оказваната по-рано на Полибий *indulgentia* е изглеждала като дадена по трезва преценка (*ratione certa*), а не според

капризния нрав (*more temere*) на Фортуна (Sen. Cons. Polyb. II, 7). В това противопоставяне също можем да съзрем препратка към поведението на *sapiens*, а оттам и към препоръчвания от Сенека политически етос.

Третата глава от „Утешение към Полибий“ започва с добавяне към вече казаното и на жалбата, че починалият е бил съвсем млад, напълно добродетелен и достоен за скръбта на още по-добродетелния си брат. (Sen. Cons. Polyb. III, 1). Тези формули на траурна учтивост по начало могат да се употребяват и в политически контекст. Смятаме, все пак, че тук случаят не е такъв. Още във втория параграф обаче политиката отново навлиза сред съболезнованията, при това по съвсем естествен и уместен начин. След като е посочил, че починалият не е притежавал нито една характерова черта, която Полибий да не е одобрявал („*Nihil in illo fuit, quod non libenter agnosceres*” – Sen. Cons. Polyb. III, 2), Сенека добавя:

„*Nemo potentiam eius iniuria sensit, numquam ille te fratrem ulli minatus est; ad exemplum se modestiae tuae formaverat cogitabatque, quantum tu et ornamentum tuorum esses et onus: suffecit ille huic sarcinae*” (Sen. Cons. Polyb. III, 2).

Целият откъс изобилства от силни политически послания. Първото от тях гласи, че починалият не е ощетил никого с влиянието си. По принцип в тази дефиниция се побира понятието *securitas* (*сигурност*). Наличието на последната е едно от основните изисквания към владетеля в ранния римски принципат, а и в следващи епохи (Герджиков 2007: 24). В случая нито Полибий, а още по-малко брат му, е владетел. Така стигаме до един от основните проблеми, които трябва да решим в настоящата работа: Сенека се обръща с владетелски похвали не само към императора, а и към неговия служител Полибий. Това едва ли може да се обясни само с прагматичните съображения на автора, че именно от Полибий зависи дали писмото ще бъде представено на Клавдий, или не. От политическо-теоретична гледна точка императорският секретар споделя част от владетелските задължения на принцепса, затова е длъжен да притежава и “императорски” качества. Оказаната му чест да бъде редом с владетеля изисква от него съответните морални достойнства. От друга страна, похвалите към Полибий са всъщност похвали към самия

император, който избира внимателно своите служители и се стреми те да бъдат на нужната нравствена висота с оглед на сериозните държавнически задачи, които им възлага. (Герджиков 2006)

Починалият брат на Полибий се вмества в тази конфигурация като доказателство за добродетелността на самия Полибий – следвал е изцяло неговия пример. Ако похвалите към мъртвеца бяха обикновена разновидност на *laudatio funebris*, те не биха носили толкова силен политически заряд, при положение, че не е известно той да е заемал отговорни държавни постове.

Сенека изтъква как Полибиевият брат никога не е заплашвал с факта, че има такъв могъщ брат, защото по примера на Полибий изградил характера си около скромността (*modestia*). Поантата на цитирания откъс е с много силно политическо послание: починалият е осъзнавал каква чест (*ornamentum*) и какво бреме (*onus*) същевременно е за семейството високото положение на Полибий и се оказал на нужната висота. Тук виждаме класическият за владетелското огледало мотив за властта като отличие и тежест едновременно (*ibidem*).

Следват нови обвинения към Съдбата, която безжалостно почерня един извънредно почтен дом (*crudelitas*), разделяйки живеещите в съгласие братя (Sen. Cons. Polyb. III, 4.). После отново виждаме описание на идеалния *sapiens*, при това овластен:

„*Nihil ergo prodest innocentia ad omnem legem exacta, nihil antiqua frugalitas, nihil felicitatis summae potentia summa conservata abstinentia, nihil sincerus et tutus litterarum amor, nihil ab omni labe mens vacans?*” (Sen. Cons. Polyb. III, 5)

Невинност, ненарушила нито един закон, древна почтеност, влияние, постигнато чрез изключително щастие и съхранено чрез изключително въздържание – всички тези понятия съдържат в себе си сериозно политическо съдържание. Подредени по този начин и допълнени от усърдието в книжовните занимания, звучат съвсем панегирично (Герджиков 2007: 8–11).

След като за Полибий и брат му е казано достатъчно и след като става ясно, че срещу Съдбата няма смисъл да се упорства, Сенека заговаря и за императора. В текста се казва, че Полибий скърби непрекъснато „*въпреки цялата благосклонност на Цезаря.*” (“*Luget Polybius et aliquid propitio dolet Caesare!*” – Sen. Cons.



Polyb. III, 5). Нещо повече: Съдбата сякаш се опитва да докаже, че дори Цезар не е в състояние да защити някого от нейния произвол. („*neminem contra te ne a Caesare quidem posse defendi.*” – *ibidem*).

Глава Шеста твърде силно напомня като съдържание Глава Осма от Книга Първа на „*De Clementia*”. Тук отново се разработва идеята за властта като почетно робство – *magna servitus est magna fortuna* (Sen. Cons. Polyb. VI, 5. Срв. с Sen. De Clem. I, VIII, 1: „*Ista inquis ‘servitus est, non imperium.’ Quid? tu non experiris istud nobis esse, tibi servitutum?’*”; Sen. De Clem. I, VIII, 3: „*summae magnitudinis servitus*”). Основната разлика между съдържанието на съответните пасаж в „*Ad Polybium*” и в „*De Clementia*” се състои в различното положение на императорския секретар Полибий и на император Нерон, в различното им участие във властта – ограничено за първия и неограничено за втория. Полибий се е издигнал до положението си чрез „*любовта на Цезаря*” и чрез интелектуалната си дейност (Sen. Cons. Polyb. VI, 2: „*Olim te in altiore ordinem et amor Caesaris extulit et tua studia eduxerunt.*”). Нерон владее света по волята на боговете.

Първото общо място в двата цитирани пасажа е това, че овластеният (било с абсолютна или с ограничена власт) по силата на издигнатото си положение води живот на показ. Той не може да скрие нито едно свое действие от хорските погледи, всичките му прояви и чувства са ярко осветени:

„*Magnam tibi personam hominum consensus imposuit: haec tibi tuenda est. Circumstat te omnis ista consolantium frequentia et in animum tuum inquirit ac perspicit quantum roboris ille adversus dolorem habeat et utrumne tu tantum rebus secundis uti dextere scias, an et adversas possis viriliter ferre: observantur oculi tui. Liberiora sunt omnia iis, quorum adfectus tegi possunt; tibi nullum secretum liberum est. In multa luce fortuna te posuit; omnes scient, quomodo te in isto tuo gesseris vulnere, utrumne statim percussus arma summiseris an in gradu steteris.*” (Sen. Cons. Polyb. VI, 1–2. Срв. с Sen. De Clem. I, VIII, 1: „*Alia condicio est eorum, qui in turba, quam non excedunt, latent, quorum et virtutes, ut appareant, diu luctantur et vitia tenebras habent; vestra facta dictaque rumor excipit, et ideo nullis magis curandum est, qualem famam habeant, quam qui,*

*qualemcumque meruerint, magnam habituri sunt.”; Sen. De Clem. I, VIII, 4: „Nostros motus pauci sentiunt, prodire nobis ac recedere et mutare habitum sine sensu publico licet; tibi non magis quam soli latere contingit. Multa circa te lux est, omnium in istam conversi oculi sunt; prodire te putas? Oriris.”).*

Точно заради тази “осветеност” на своя живот овластеният не може да си позволи много от нещата, които са нещо нормално за обикновените хора:

*„Non idem tibi in luctu pari quod tuis fratribus licet; multa tibi non permittit opinio de studiis ac moribus tuis recepta, multum a te homines exigunt, multum expectant. Si volebas tibi omnia licere, non convertisses in te ora omnium: nunc tantum tibi praestandum est, quantum promisisti. (...) Nihil umquam ita potes indignum facere perfecti et eruditi viri professione, ut non multos admirationis de te suae paeniteat” (Sen. Cons. Polyb. VI, 3. Срв. с Sen. De Clem. I, VIII, 3: „Est haec summae magnitudinis servitus non posse fieri minorem; sed cum dis tibi communis ipsa necessitas est. Nam illos quoque caelum adligatos tenet, nec magis illis descendere datum est quam tibi tutum: fastigio tuo adfixus es.”).*

Този мотив плавно се прелива в друг, много характерен за Владетелското огледало: чрез своите (само)ограничения овластеният осигурява свободата и спокойствието на другите. Тук тази идея е най-силно изразена в поантата: за да е в състояние Полибий да изтрие сълзите на зависещите от него и от Цезаря, той трябва да съдържа своите:

*„Multa tibi non licent, quae humillimis et in angulo iacentibus licent: magna servitus est magna fortuna. Non licet tibi quicquam arbitrio tuo facere: audienda sunt tot hominum milia, tot disponendi libelli; tantus rerum ex orbe toto coeuntium congestus, ut possit per ordinem suum principis maximi animo subici, exigendus est. Non licet tibi, inquam, flere: ut multos flentes audire possis, ut periclitantium et ad misericordiam mitissimi Caesaris pervenire cupientium [lacrimas siccare], lacrimae tibi tuae adsiccandae sunt” (Sen. Cons. Polyb. VI, 5. Срв. с Sen. De Clem. I, VIII, 2: “Quam multa tibi non licent, quae nobis beneficio tuo licent! Possum in qualibet parte urbis solus incedere sine timore, quamvis nullus sequatur comes, nullus sit domi, nullus ad latus gladius; tibi in tua pace armato vivendum est. Aberrare*

*a fortuna tua non potes; obsidet te et, quocumque descendis, magno apparatu sequitur*”).

Освен очертаните смислови аспекти на цитирания пасаж, в него трябва да забележим и кратката, но много красноречива характеристика на Клавдий: той е „*mitissimus Caesar*” (Срв. Ovid. Trist. II, 28: „*His precor exemplis tua nunc, mitissime Caesar,*” – „най-мек Цезар”) и проявява *misericordia* (милосърдие). (За политическото значение на *mititas* и *misericordia* вж. Герджиков 2004: 20–22). Много показателен е паралелът с обръщението, което Овидий използва към Октавиан Август. Сенека също както Овидий е изгнаник от родината и също като поета призовава (макар и не директно) принцепса да се прояви като *mitissimus*. Механизмът, по който става това призоваване, е една от ключовите характеристики на жанра Огледало на владетеля – препоръката се изказва като похвала, качеството, което владетелят трябва да придобие, се представя като нещо вече съществуващо. (Герджиков 2006: 186). Съвпадението в характеристиката на владетеля именно като *mitissimus* едва ли се дължи на заимстване. Смятаме, че приликата е функционална и се дължи на сходното реторическо образование на двамата автори. Любопитен факт е, че бащата на Сенека Философа – Сенека Ретора е ценял ораторския талант на младия Овидий, така че е възможно поетът и философът освен съдбата на изгнаници да са споделяли и едни и същи учители по реторика. Важно е да подчертаем, че дори и да не бяха посещавали едни и същи школи и учители, те най-вероятно отново биха използвали едни и същи формули, за да се обърнат към принцепса, тъй като този тип фразировка във всички образователни центрове на империята е в рамките на една и съща политическа традиция.

Седма глава доразвива идеите на Шеста, като засяга по същество задълженията на самия принцепс: „*На самия Цезар всичко е позволено и тъкмо затова много неща са му забранени.*” (Цит. по Шелудко 2001) Задачата на принцепса прилича на тази на Атлант, който крепи света на раменете си. (Sen. Cons. Polyb. VII, 1: „... *cuius uteris mundus innititur*”). В оригинал противопоставянето между бдителния, напрегат и изпълнен с висши задължения живот на владетеля, който трябва да осигури спокойствието на подвластните му, е изразен така:

„Caesari quoque ipsi, cui omnia licent, propter hoc ipsum multa non licent: omnium somnos illius vigilia defendit, omnium otium illius labor, omnium delicias illius industria, omnium vacationem illius occupatio. Ex quo se Caesar orbi terrarum dedicavit, sibi eripuit, et siderum modo, quae inrequieta semper cursus suos explicant, numquam illi licet subsistere nec quicquam suum facere” (Sen. Cons. Polyb. VII, 1. Срв. с Sen. De Clem. I, VIII, 2).

За владетеля не съществуват нито почивка, нито удоволствия. Той изцяло се е посветил на другите и подобно на звезда е прикрепен към орбитата си.

Тази глава коментира и съотношението между задълженията на владетеля и неговия служител:

„Ad quendam itaque modum tibi quoque eadem necessitas iniungitur: non licet tibi ad utilitates tuas, ad studia tua respicere. Caesare orbem terrarum possidente impertire te nec voluptati nec dolori nec ulli alii rei potes: totum te Caesari debes” (Sen. Cons. Polyb. VII, 3).

Полибий цял се дължи на Цезаря. Не му подхожда да се отдава на личните си емоции, при положение че държавата се нуждае от него и след като има за пример самия принцепс. От този пасаж ясно си личи, че императорският служител се схваща като част от самия принцепс. Владетелят е волята, а служителят – скромно оръдие на тази воля (Срв. Vell. Paters. II, 127.). Освен това, както вече имахме случай да споменем, от последния се очаква да се уподоби нравствено на владетеля, след като споделя с него задълженията и почестите на властта. Наред с всичко казано, след като владетелят е жив и здрав, благо на държавата е осигурено, следователно човекът и държавникът Полибий е длъжен не само да не скърби, той трябва да е радостен. (За насыщната необходимост на държавата от добър владетел, чиито живот и здраве са главният приоритет на цялото общество сравни с Sen. De Clem. I, III, 3–4: „Nullum tamen clementia ex omnibus magis quam regem aut principem decet. Ita enim magnae vires decori gloriaeque sunt, si illis salutaris potentia est; nam pestifera vis est valere ad nocendum. Illius demum magnitudo stabilis fundataque est, quem omnes tam supra se esse quam pro se sciunt, cuius curam excubare pro salute singulorum atque universorum cottidie

*experiuntur, quo procedente non, tamquam malum aliquod aut noxium animal e cubili prosilierit, diffugiunt, sed tamquam ad clarum ac beneficum sidus certatim advolant. Obicere se pro illo mucronibus insidiantium paratissimi et substernere corpora sua, si per stragem illi humanam iter ad salutem struendum sit, somnum eius nocturnis excubiis muniunt, latera obiecti circumfusique defendunt, incurrentibus periculis se opponunt. 4. Non est hic sine ratione populis urbibusque consensus sic protegendi amandique reges et se suaque iactandi, quocumque desideravit imperantis salus; nec haec vilitas sui est aut dementia pro uno capite tot milia excipere ferrum ac multis mortibus unam animam redimere nonnumquam senis et invalidi”).*

В дванадесета глава Сенека подчертава отново, че съществуването на Цезар само по себе си трябва да е утеха за скърбящия Полибий. Причината за това е, разбира се, нравствената висота на принцепса, управляващ държавата уверено и мъдро. Тук той е показан като закрилник и утешител:

*„Non desinam totiens tibi offerre Caesarem: illo moderante terras et ostendente quanto melius beneficiis imperium custodiatur quam armis, illo rebus humanis praeside[n]te non est periculum, ne quid perdidisse te sentias; in hoc uno tibi satis praesidi, solaci est”* (Sen. Cons. Polyb. XII, 3).

Тази глава завършва с патетични молитви за благополучието на Клавдий (Sen. Cons. Polyb. XI<sup>TM</sup>, 5), което би могло погрешно да се изтълкува като ласкателство с прагматична цел. В действителност, такова засвидетелстване на верноподанически чувства към принцепса е част от политическия *bon ton* на епохата. Подобно *captatio benevolentiae* обикновено стои в началото на речи или писма, адресирани до по-висшестоящ (магистрат или владетел). В случая, поради особения характер на писмото, *captatio benevolentiae principis* не може да се намира на традиционното си място, най-малкото защото Клавдий не е формалният адресат на текста, а темата му не е молба за амнистия. Последното само се намеква, но по много фин начин.

Тринадесета глава от „*Consolatio ad Polybium*” най-много напомня за Владетелско огледало. Всъщност, тази глава изцяло отговаря на характеристиките на този жанр. Започва с панегирично звучаща възхвала на Клавдий и управленските му способности. Тук

продължава започнатото в предната глава *captatio benvolentiae*. Писателят умолява Съдбата да прояви към императора само добрите страни на своята мощ:

„*Abstine ab hoc manus tuas, Fortuna, nec in isto potentiam tuam nisi ea parte, qua prodes, ostenderis! Patere illum generi humano iam diu aegro et adfecto mederi, patere quicquid prioris principis furor concussit in suum locum restituere ac reponere! Sidus hoc, quod praecipitato in profundum et demerso in tenebras orbi refluxit, semper luceat! Hic Germaniam pacet, Britanniam aperiat, et patrios triumphos ducat et novos: quorum me quoque spectatorem futurum, quae ex virtutibus eius primum optinet locum, promittit clementia*” (Sen. Cons. Polyb. XIII, 1–2).

Централното понятие в нея е *clementia* – най-подобаващата на един владетел добродетел. (Sen. De Clem. I, III, 3: „*Nullum tamen clementia ex omnibus magis quam regem aut principem decet*”). Другият изключително типичен за огледалата мотив, присъстващ в цитираната глава, е сравнението на настоящия владетел с неговия предшественик. По правило настоящият принцепс се възхвалява, а предишният се очерня, за да изпъкнат на този фон още по-силно добродетелите на настоящия (Герджиков 2007, 31–33). В случая предишният владетел е Гай Юлий Цезар Калигула (37–41 г., Sen. Cons. Polyb. XIII, 5: „*O felicem clementiam tuam, Caesar, quae efficit, ut quietiorem sub te agant vitam exsules, quam nuper sub Gaio egere principes! Non trepidant nec per singulas horas gladium exspectant nec ad omnem navium conspectum pavent; per te habent ut fortunae saevientis modum ita spem quoque melioris eiusdem ac praesentis quietem. Scias licet ea demum fulmina esse iustissima, quae etiam percussi colunt*”), затова жанровите топоси за тираничния предшественик в дадения случай до голяма степен съвпадат с историческата истина. Важно е да се отбележи, че подобно съвпадение не е задължително за жанра Огледално на владетеля, тъй като той е по-скоро квазиисторически и има за цел да възпитава, а не да излага достоверно събитията от миналото.

За снизходителността си Клавдий е извънредно похвален. В този контекст Сенека припомня и собственото си положение на изгнанник. Разбира се, философът не си позволява да се оплаква от положе-

нието си. Напротив: той благодари на принцепса за това, че е спасил живота му, нещо повече: направо го е измолил от сената (Срв. Ovid. Trist. II, 127–128: „*Vita data est, citraque necem tua constitit ira, o princeps parce uiribus use tuis!*“):

„*Nec enim sic me deiecit, ut nollet erigere, immo ne deiecit quidem, sed impulsus a fortuna et cadentem sustinuit et in praeceps euntem leniter divinae manus usus moderatione deposuit: deprecatus est pro me senatum et vitam mihi non tantum dedit sed etiam petit. Viderit: qualem volet esse, existimet causam meam; vel iustitia eius bonam perspiciat vel clementia faciat bonam: utrumque in aequo mihi eius beneficium erit, sive innocentem me scierit esse, sive voluerit. Interim magnum miseriarum mearum solacium est videre misericordiam eius totum orbem pervagantem: quae cum ex ipso angulo, in quo ego defixus sum, complures multorum iam annorum ruina obrutos effoderit et in lucem reduxerit, non vereor ne me unum transeat. Ipse autem optime novit tempus, quo cuique debeat succurrere; ego omnem operam dabo, ne pervenire ad me erubescat.*” (Sen. Cons. Polyb. XIII, 2–4).

Като изразява пълната си липса на съмнение, че императорът ще го амнистира, Сенека всъщност моли за това. Освен това обещава на Цезаря, че последният няма да съжалява, ако вземе такова решение.

В самото начало на Четиринадесета глава Клавдий е наречен „обща утеха за цялото човечество” (Sen. Cons. Polyb. XIV, 1: „*Hic itaque princeps, qui publicum omnium hominum solacium est*”). След това Сенека изразява увереността си, че принцепсът вече се е погрижил за страданието на Полибий като „*е наложил лютата рана с още по-люти лекове*” (ibidem: “*tam magno vulneri maiora adhibuit remedia*”). Така владетелят се проявява като мъдрец (*sapiens*), който мъдро и аргументирано помага на другите да преодолеят емоционалните си проблеми. Метафората с лекаря е изключително популярна във философските текстове – както в гръцката, така и в римската литература идеалният мъдрец или идеалният владетел многократно се оприличава на лекар. При това този лекар често използва “горчиви лекарства”, защото целта му е оздравяването на болния, а не краткотрайното удоволствие на последния. Сенека обяснява как не се съмнява, че Клавдий по всякакъв начин се старее да укрепи духа на

своя служител. Напълно в стила на похвалното слово, на принцепса се приписва отлична памет (*tenacissima memoria*), сладкодумие (*facundia*), познаване на „наставленията на всички мъдреци“ (*omnium praecepta sapientum*) (Sen. Cons. Polyb. XIV, 2). Следващото изречение звучи като същински панегирик:

„*Nullus itaque melius has adloquendi partes occupaverit: aliud habebunt hoc dicente pondus verba velut ab oraculo missa; omnem vim doloris tui divina eius contundet auctoritas*” (Sen. Cons. Polyb. XIV, 3).

Императорът е възможно най-добрият утешител, думите му имат особено голяма тежест и се приравняват на божествен оракул. Неговата *divina auctoritas* се противопоставя на цялата сила на Полибиевата болка. На това място в „Утешение към Полибий“ Сенека си послужва с много интересен похват, с който следва и двете цели на произведението си: 1. да утеша Полибий за тежката му загуба и 2. да възхвали Клавдий, като по този начин му препоръча добродетелния модел на властване. От този момент Сенека престава да говори от себе си, а вмъква в писмото фиктивно слово на императора. Полибий трябва да си представи, че самият принцепс го насърчава да преодолее мъката си чрез кратка, но наситена с поучителни примери реч. Тя обхваща втората половина на Четиринадесета глава, цялата Петнадесета и първата половина от Шестнадесета глава. Както заявихме в началото на настоящата работа, няма да се спираме на чисто утешителните и философски разсъждения за преходността на живота и неизбежността на смъртта, с които изобилства и „Клавдиевата реч“. От нея ще посочим и коментираме само онези части, които носят политическо съдържание.

За да вдъхне на Полибий духовни сили, Сенековият Клавдий дава за пример прочути римски мъже, понесли с достойнство загубата на близки. В Петнадесета глава примерите за такова поведение се вземат от рода на Цезарите или както бихме го нарекли днес – Юлиево-Клавдиевата династия. След като надлежно изброява многобройните смъртни случаи сред близките на Август, писателят добавя:

„*Tamen tot tantosque luctus cepit rerum omnium capacissimum eius pectus victorque divus Augustus non gentium tantummodo externarum, sed etiam dolorum fuit.*” (Sen. Cons. Polyb. XV, 3).



Понасянето на личната скръб и победата над самия себе си са сред основните умения, които трябва да притежава един владетел, за да е в състояние да управлява като *sapiens* (Герджиков 2002).

В същия дух е и следващият пример за внука на Август – Гай Цезар, застигнат от смъртта на брат си Луций по време на подготовка за война срещу партите. Тази душевна рана го засегнала много по-тежко от последвалото физическо нараняване от врага. Все пак, уточнява авторът, „и двете той понесе еднакво достойно и храбро.” (Sen. Cons. Polyb. XV, 4: „...*quod utrumque et piissime idem et fortissime tulit*”). Тук към душевната устойчивост към владетелските добродетели се прибавят *pietas* (благочестие) и *fortitudo* (смелост).

Третият пример в тази поредица разказва за това, как бъдещият император Тиберий губи брат си Друз по време на война срещу германите. За него Сенека отбелязва, че „определил мярка в скръбта не само за себе си, но и за останалите.” (Sen. Cons. Polyb. XV, 5: „...*modum tamen lugendi non sibi tantum sed etiam aliis fecit* ...”) и когато разстроената от смъртта на любимия пълководец войска започнала да изисква тялото му, Тиберий „я върна към римския жалеен обичай и обяви, че трябва да се спазва дисциплина не само в боя, но и в скръбта. Нямаше да успее да спре чуждите сълзи, ако не беше съдържал своите преди това.” (ibidem: „*ad morem Romani luctus redegit iudicavitque non militandi tantum disciplinam esse servandam sed etiam dolendi. Non potuisset ille lacrimas alienas compescere, nisi prius pressisset suas*”). Така към изискваните от владетеля качества се прибавя и умението му да даде пример на другите как да постъпват достойно и разумно, като той самият стане образец на това поведение.

В Шестнадесета глава Сенековият Клавдий завършва речта си към Полибий, като дава за пример своето собствено поведение при смъртта на брат си Германик:

„*Sic tamen affectum meum rexi, ut nec relinquerem quicquam, quod exigi deberet a bono fratre, nec facerem, quod reprehendi posset in principe*” (Sen. Cons. Polyb. XVI, 3).

Макар и да е бил дълбоко опечален от загубата на любимия си брат, Клавдий така е успял да овладее своето потресение, че е съумял да бъде едновременно добър брат (*pietas*) и достоен принцепс (*temperantia*).

В края на тази глава Сенека отново се връща на темата за неотвратимостта на Съдбата. Тъй като тя действа напълно произволно, няма смисъл да бъде укорявана или омилоствивявана. Сенека се моли само за едно:

*„Hoc unum obtineamus ab illa votis ac precibus publicis, si nondum illi genus humanum placuit consumere, si Romanum adhuc nomen propitia respicit: hunc principem lapsis hominum rebus datum, sicut omnibus mortalibus, sibi esse sacratum velit! Discat ab illo clementiam fiatque mitissimo omnium principum mitis!”* (Sen. Cons. Polyb. XVI, 6).

Както се вижда от горния пасаж, Клавдий е жизнено необходим на римската държава и то именно чрез своята *clementia* и *mititas*. Тъй като *mititas* е синоним на *clementia* (Герджиков 2004: 20), ясно е, че нейното споменаване тук е за да допълни най-важната владетелска добродетел, за която императорът би могъл да даде пример на самата *Fortuna*. Подобен тип възхвала на императора може и да изглежда прекомерно ласкателна на днешния читател, но за епохата на римския принципат тя е напълно обичайна и става стандартна за Владетелските огледала впоследствие.

Седемнадесета глава представя антипода на правилното владетелско поведение. След като е изредил достойни за подражание примери из живота на Цезарите, Сенека дава и един антипример: напълно недостойното поведение на император Калигула при смъртта на сестра му Друзила. Тази стъпка е логична по няколко причини. Първата от тях е, че Сенека поначало има вкус към антистетичното излагане на идеите си. Тази особеност не е само негова. Правило в реториката е, че една теза се подсилва чрез своята антитеза. Наред с тези стилистични причини съществува и споменатата вече тенденция за очернящото, често гротескно изобразяване на предшественика на настоящия управляващ, толкова характерно за жанра Владетелско огледало. „Утешение към Полибий” формално не принадлежи към жанра, но се доближава до него в редица отношения и това става ясно включително от цитирания пасаж. Неадекватното поведение на Калигула е било пагубно за държавата, но поне е дало възможност на Клавдиевата *clementia* да се прояви в пълната си сила:

*„Non possum tamen, cum omnes circumierim Caesares, quibus Fortuna fratres sororesque eripuit, hunc praeterire ex omni Caesarum*

*numero excerpendum, quem rerum natura in exitium opprobriumque humani generis edidit, a quo imperium adustum atque eversum funditus principis mitissimi recreat clementia*” (Sen. Cons. Polyb. XVII, 3).

Калигула е олицетворение на невъздържаност в скръбта си. Държанието му е свършено неуместно – не ѝ отдава последни почести, а скрит в Албанското си имение, играе зарове, с което позори титлата на римския принцепс:

„*C. Caesar amissa sorore Drusilla, is homo, qui non magis dolere quam gaudere principaliter posset, conspectum conversationemque civium suorum profugit, exsequiis sororis suae non interfuit, iusta sorori non praestitit, sed in Albano suo tesseris ac foro et pervolgatis huiusmodi aliis occupationibus acerbissimi funeris elevabat mala. Pro pudor imperii! Principis Romani lugentis sororem alea solacium fuit!*” (Sen. Cons. Polyb. XVII, 4).

Същността на Калигуловата неадекватност се състои в липсата на мярка, която той проявява в мъката по същия начин, по който е губел предел в своето перчене в моменти на щастие. (Sen. Cons. Polyb. XVII, 5: “*eadem enim intemperie animi adversarum rerum ictus ferebat, qua secundarum elatus eventu super humanum intumescebat modum*”). Тази неумереност се проявява и в начините, по които скърби – било чрез умопомрачението на хазарта, било чрез мръсотия и запуснатост на тялото, било чрез неподобаващата на човека утеха в чуждото нещастие:

„*Procul istud exemplum ab omni Romano sit viro, luctum suum aut intempestivis sevocare lusibus aut sordium ac squaloris foeditate inritare aut alienis malis oblectare minime humano solacio*” (Sen. Cons. Polyb. XVII, 6).

За всичко това Сенека дава красноречиво обобщаващо понятие: *furiosa inconstantia* (бясна неустойчивост). Това е състояние диаметрално противоположно на *constantia* (устойчивост), а оттам и на *sapientia* (мъдрост). Впрочем, на устойчивостта и непроменливостта на мъдрия Сенека е посветил самостоятелно произведение – “*De Constantia Sapientis*”. Към това се прибавят свойствените за Калигула *crudelitas* (жестокост) и липса на *humanitas* (достойно за човек държание). Тези характеристики на неговото поведение го превръщат в противоположност на добър владетел, т.е. в тиран (Герджиков 2004).

Във финалната, Осемнадесета глава, Сенека съветва Полибий да се отдаде на интелектуални занимания, за да преодолее по-лесно скръбта си. Философът изразява надеждата си, че е успял да допринесе с писмото си за облекчаването на Полибиевата мъка, както и че е създал достойно четиво за изтънчен интелектуалец като Полибий. Ако набелязаните цели не са се удали на философа, той се извинява със собствените си несгоди и със звучащата навсякъде около него варварска реч, която го кара трудно да си спомня латинските думи:

*„Haec, utcumque potui, longo iam situ obsoleto et hebetato animo composui. Quae si aut parum respondere ingenio tuo aut parum mederi dolori videbuntur, cogita, quam non possit is alienae vacare consolationi, quem sua mala occupatum tenent, et quam non facile Latina ei homini verba succurrant, quem barbarorum inconditus et barbaris quoque humanioribus gravis fremitus circumsonat”* (Sen. Cons. Polyb. XVIII, 9).

И двата мотива се срещат в „Тъги” и „Писма от Понта” на Овидий. (Например: Ovid. Trist. V, 7, 53–58: *„unus in hoc nemo est populo, qui forte Latine / quaelibet e medio reddere uerba queat. / Ille ego Romanus uates (ignoscite, Musae) / Sarmatico cogor plurima more loqui. / En pudet et fateor, iam desuetudine longa / uix subeunt ipsi uerba Latina mihi”*). Съчетават се скромността на писателя, който не е убеден, че произведението му е достойно за високопоставения читател, и носталгията по родината и родния език на принудения да живее сред варвари изгнаник.

### **Заключение**

От направения анализ на „*Consolatio ad Polybium*” и поставянето му заедно с „*De clementia*” и „*Tristia*” на Овидий в общия контекст на владетелските огледала, се вижда, че същността на това произведение не се побира в рамките на обичайното утешение. Значителни части от произведението третираат различни аспекти от идеологията на властта в ранния принципат. Поднесените под формата на похвали поучения имат за цел да насочат принцепса и неговия приближен към високо нравствен начин на управление, в който централната владетелска добродетел следва да бъде *clementia*. „Раздвояването” на поучителните похвали между Клавдий и Полибий не

е необосновано предвид факта, че и двамата споделят както почестите, така и тежестите на властта. Следователно – нравствените императиви към управляващия са в сила и за двамата.

„*Утешение към Полибий*” не е владетелско огледало в чист вид и не би могло да бъде предвид повода за написването и темата си. Въпреки това, то носи редица от чертите на този жанр и само ако бъде прочетено в такъв контекст, може да бъде разбрано правилно. Така читателят ще види в Сенека не само опитващия се да се реабилитира изгнаник, а философа-моралист, който се старае да внуши на властващите принципите на доброто управление. Голяма част от идеите, които авторът по-късно ще изложи в „*De clementia*”, виждаме вече осмислени и формулирани в „*Consolatio ad Polybium*.” Този факт превръща „*Утешението*” в извор на познание за римската политическа теория от епохата на ранния принципат. Такова четене на произведението показва също, че характерът на Сенековите похвали към Клавдий е не прагматичен, а морализаторски, и че целите на текста надхвърлят постигането на личното авторово благополучие, тъй като последиците от „превъзпитаването” на принцепса неминуемо имат и обществени измерения.

## ЛИТЕРАТУРА

### ИЗДАНИЯ НА АНТИЧНИ АВТОРИ

**Шелудко 2001:** Луций Аней Сенека. Диалози. Превод от латински Анна Николова, Анна Шелудко, Петя Стоянова. // **Sheludko 2001:** Lucius Annaeus Seneca. Dialozi. Prevod ot latinski Anna Nikolova, Anna Sheludko, Petya Stoyanova. Sofia, 2001.

**Луций Аней Сенека,** За благоденствията. За снизходителността. Превод от латински Петя Стоянова. // **Lucius Annaeus Seneca,** Za blagodeyaniyata. Za snizhoditelnostta. Prevod ot latinski Petya Stoyanova. Sofia, s.d.

**Публий Овидий Назон.** Елегии. Превел от латински Георги Батаклиев. // **Publius Ovidius Naso.** Elegii. Prevel ot latinski Georgi Batakliiev. Sofia, 1994.

**Seneca.** Moral essays with an English translation by John W. Basore, Ph. D. in three volumes. Vol. II, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd., MCMLXV.

Всички откъси от латинските оригинали на Овидий и Сенека се цитират по техния текст в:

The Latin Library <<http://www.thelatinlibrary.com/>>, 11 юли 2015.

## МОДЕРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

**Балабанов s.d.:** Балабанов, Ал. История на класическата литература. Трето преработено издание. // **Balabanov s.d.:** Balabanov, Al. Istoria na klasicheskata literatura. Treto preraboteno izdanie. Sofia, s.d.

**Герджиков 2002:** Герджиков, А. Трябва ли владетелят да е sapiens? В: Jubilaeus V. Сборник в чест на проф. Маргарита Тачева. // **Gerdzhikov 2002:** Gerdzhikov, A. Triabva li vladetelyat da e sapirns? In: Jubilaeus V. Sbornik v chest na prof. Margarita Tacheva. Sofia, 2004, p. 101 – 108.

**Герджиков 2004:** Герджиков, А. Clementia. Образът на принцепса в римската литература и идеология на ранния принципат. // **Gerdzhikov 2004:** Gerdzhikov, A. Clementia. Obrazat na printsepsa v rimskata literatura i ideologia na rannia printsipat. Sofia, 2004.

**Герджиков 2005:** Герджиков, А. Възникване и развитие на жанра speculum regale в Античността и Ранното Средновековие. // **Gerdzhikov 2005:** Gerdzhikov, A. Vaznikvane i razvitie na zhanra speculum regale v Antichnosta i Rannoto Srednovekovie. Sofia, 2006.

**Герджиков 2007:** Герджиков, А. Качествата на императора според корпуса на латинските панегирици. // **Gerdzhikov 2007:** Gerdzhikov, A. Kachestvata na imperatora spored korpusa na latinskite panegiritsi. Sofia, 2007.

**Грейвз 1982:** Грейвз, Р., Аз, Клавдий. Божественият Клавдий. // **Graves 1982:** Graves, R. I, Claudius. Claudius the God and his Wife Messalina. Bulgarian translation. Sofia, 1982.

**Kierdorf 2015:** Kierdorf, Wilhelm (Cologne). “Consolatio as a literary genre.” Brill’s New Pauly. Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider. Brill Online, 2015. Reference. 11 July 2015 <<http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/consolatio-as-a-literary-genre-e619600>> (цитира се в изисквания от издателя формат) божественият Клавдий.